

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՐԲ ԽԱՁԻՆ ՀԱՅՈՒՆԵԱՅ, ԶՈՐ ԼԱՌ
Ի ՀԵՐԱԿԼԱՅ ԿԱՅՍԵՐԷՆ ԲԻՒՐԵՂ ՏԻԿԻՆՆ ՍԻՆԵԱՅ:

Ի Ժամանակս Մօրկայ Թափաւորին Յունաց՝ էր խաղաղութիւն
ամենայն աշխարհիս, զոր ոմանք յառակս արկեալ ասէին՝ թէ
իբրեւ ի Ժամանակս Մօրկայ նստեալ ես յանհոգս. քանզի տի-
րեաց Մօրիկ իշխանութեան Հռոմայեցւոց՝ նգիւտոսի եւ Միջա-
գետաց, Ասորւոց եւ Հայոց, Վրաց եւ Ափխազաց, եւ ի հարկի
կացոյց զԽոսրով Պարսից Թափաւորն, եւ էառ զքոյր նորա՝ իւր
իկնութեան: Շինեաց եւ զամուրն Անի քաղաք՝ առ ափն Ախու-
րեան գետոյ: եւ զմի ոմն յիշխանաց Յունաց՝ Հերակլ անուն
ընկեցեալ էր յաքսորս՝ Մօրիկ արքայն, եւ էր ի կղզւոյն, որ
հանդէպ է Կամառայ, աքսորեալն Հերակլ: Նա առաքեաց զաղ-
տագողի ի Կոստանդնուպօլիս եւ միաբանեաց զոմանս ընդ իւր
ի գրանէն արքունի. եւ սպանին զարքայ ի տան իւրում ի Ժամ
ճաշոյն, եւ առաքեալ հանին զՀերակլ ի կղզւոյն եւ Թափաւորե-
ցւոցին զնա, եւ նա ետպան զորդիսն Մօրկայ: եւ կինն Մօրկայ
եղեալ քնոց առ Խոսրով եղբայրն իւր, եւ պատմեաց զամենայն
անցս աղէտիցն՝ զոր արարին Հռոմք: Իսկ Խոսրով արքայ վրէժ-
խնդիր եղև արեանն Մօրկայ, եւ առաքեաց զԽոսիան զօրաւորն
իւր՝ բազում զօրօք եւ փղօք յաշխարհն Յունաց, եւ աւերեաց
զամենայն աշխարհն Հռոմոց. եւ ջանաց մոռանել ի քաղաքն գե-
րապան՝ Կոստանդնուպօլիս եւ ոչ կարաց՝ զի ընդդէմ էր ծովն,
բայց դարձաւ ի Յունաց ի յԱսորեստան ի Շամատունն եւ ի Պա-
ղեստինէ, եւ մտեալ ի սուրբ քաղաքն Նրուսաղէմ՝ աւերեաց եւ
տապալեաց ի հիմանց: Զեպիսկոպոս եւ զքահանայսն սրով կոտո-
րեաց եւ զամենայն քաղաքն ի սուր մահեաց, եւ առեալ զԽաչն
տէրունական եւ զայլ աստուածընկալ սրբութիւնս եկեղեցեացն,
եւ այլ բազում գերիս մարդաբանակս՝ մանկանց եւ կանանց եւ
տարաւ յաշխարհն Պարսից: եւ դարձեալ ի գալ տարւոյն զնոյն
արար, բազում քաղաքս տապալեաց, եւ անապատ արար զաշ-
խարհն Հռոմոց՝ ի մարդոյ եւ յանասնոյ: Ասպ եւ Հերակլ ար-
քայն Ժողովեաց զամենայն զօրսն Յունաց զՀայոց եւ զԱփխազաց
եւ դիմեալ յարեւելս եհաս մինչեւ ի Կարնոյ քաղաք, եւ տեսեալ
զնա աւերեալ եւ կամեցաւ շինել զնա: եւ ի խնդիր էր փրկական
խաչին Քրիստոսի, եւ էր ի տարակուսանս զի ոչ գիտէր թէ՝ որ-

պէ՛ս գտցէ։ Եւ մատեաւ ոմն Նախարար ի դրանէ նորա՝ որում
անունն էր Կոստանդինէ, և ասէ ցարքայն, եթէ հրամայես ծա-
ռայի քում՝ զխնդրելիք զայդ՝ ես ծառայ քո երթայց և տեղե-
կացայց թէ՛ ուր իյէ խաչն Քրիստոսի. առէ արքայ, Զանա՛ եթէ
հնար է՝ զոր ասեսդ, և նա կազմեաց բռնին՝ և Զորիս հան-
դերձս պայծառս և ականս պատուականս, և յարուցեալ գնալ
ի Գանձակ քաղաքն Շահաստանի, ուր ոսկէքարն գործէ, որ այժմ
ասի Թուրէզ, և ստուգարանի՝ դա է՝ վրէժ։ Եւ լուեալ և
քաղաքին Թաւրիզոյ՝ եկին առ այրն Կոստանդին, որ ունէր զ
վաճառականի. և ասէին ցնա բան մարգարէութեան, ցանկ
է մեզ յայսմ՝ առուր գող ձեզ՝ ի քաղաքս մեր, զի ամենայն ի
որ ցանկալի է սրտից մերոց՝ գիւտ է Հոռոմոց, և զոր ինչ
պիտանի է՝ հնար է գտանել առ մեզ։ Լուաւ և արքայն Խոյ
և կոչեաց զայրն, որ վաճառականն էր և ասէ ցնա, յորմէ՛ և
խարհէ ես. և նա ասաց, Յուշաց աշխարհէն։ Արքայն ասէ, ո-
նին վաճառ պիտանի. և նա ասաց, այո արքայ, և յոյժ պիտո-
նի. ունիմ գանձս ոսկեոյ և արծաթոյ և ականս պատուականս
հանդերձս պայծառս և անօթս ընտիրս. և բերեալ առաջի՝ զո-
հաճոյ թուեցաւ արքայի և յամենայնէն առեալ՝ ետ զգինոն, և
որչափ տայր՝ այնչափ առնոյր, և ոչ յաւելոյր զգինս վաճառե-
լոյն վաճառականն։ Եւ ել համբաւ նորա ի քաղաքն առհասո-
րակ և ոմնեղբին փութային. քալ առ նա. և նա Զանայր միայ-
գտանել զտեղի յարկին՝ ուր կայր խաչն Քրիստոսի. Վասն որո-
ւ եկեալն իսկ էր՝ զնոյն հնարէր ստուգել զտեղին զայն։ Եւ է-
այր մի ի դրանն արքունի, և յոյժ բարեկամ արքային. նա ե-
կեալ առ այրն Հոռոմ և գնեաց ի նմանէ անօթս ոսկեղէնս և
հանդերձս պատուականս, և վաճառականն հարցեալ և գիտա-
ցեալ զառն բարեմտութիւն, եղև բարեկամ՝ նորա վաճառա-
կանն և օժտեալ նմա անօթս ոսկեակօրս ըստ արժանաւորու-
թեան առն, և այլ հանդերձս և ականս պատուականս, և եղև
միմանց սիրելիք. և կանխէր այրն երեւելի օր ըստ օրէ և գայ
առ վաճառականն, և նա ընդունէր զնա սիրով, և յաւու-
միւմ ասէ ցվաճառականն. ես ահա ասիի բաղում առուր
հն, որ գամ առ քեզ, այսօր պարտիս և դու գալ ի տուն իմ
զի հաւուցիյ քեզ փոխարէնս՝ բազում ծախուց քոց, և ն-
ասաց, գամ յօժար կամօք՝ ըստ հրամանաց քոց. և առեալ և

բաւ զնա ի տուն իւր, և կազմեաց նմա պայծառ բազմականո՞ւ ճաշ բազմածախս և գինի անուշահամ: Եւ իբրեւ բազմեցան առեալ վաճառականն զհացն՝ միայն ճաշակէր, եհարց զնա այլն պարսիկ և ասաց, էր ոչ ճաշակէ, և նա պատուսխանի տուեալ՝ ասէ ցնա, այս երեք տարի է՝ որ ոչ եմուտ իբերան իմ միս և կամ՝ այլ փափուկ կերակուր. ասէ՝ ցնա այրն, զի՞ կամ ընդէր. ասէ ցնա, քանզի ուխտ կալեալ է իմ, մինչեւ երկիրպագանեմ՝ փայտին սրբոյ՝ զոր գերեաց Խոռիան զօրովարն ի քաղաքէն Երուսաղէմայ, և ապա ուտեմ միս և այլ ուտեաց կերակուր. ասէ ցնա այրն պատուական, լուր՝ զոր ասեմ քեզ, եթէ հնար էր բերէի ես զնա առ քեզ՝ զփայտն սուրբ, բայց ոչ է հնար ձեռնհաս ումեք լինել, զի իտեղոջն՝ յորում կայ փայտ խաչին, սենեակ է արքայի՝ այլ եթէ կա՛իս տարայց զքեզ հուպ տանն՝ յո՞րում կայ նա: Իսկ նա իբրեւ լուաւ երկիրպագա առն և իսկոյն յարուցեալ գայ յապարանս Թադաւորին, և ցուցեալ զտունն ասաց, աստ է փայտ խաչին ձերոյ և նա անցեալ երկրպագեաց սուրբ խաչին՝ առաջի տանն, և ապա դարձաւ ուրախութեամբ ի բազմական առն ոիրելոյ: Կերան և արբին և ուրախ եղեն զայն օր, և ի վաղիւն գրեաց նամակ և փութացեալ յղեաց առ Հերակլ արքայ՝ փութով հասանել: Եւ նա էր ի քաղաքն Կարնոյ, և գումարեաց զամենայն զօրսն իւր, զՀայոց և զԽազրաց զԱղուանից և զԱփսաղաց՝ զորս միաբանեալ խառնեաց ի զօրսն Յունաց և Հռովմայեցոց, և փութով գնացեալ եհաս յերկիրն՝ Նախճրւանայ, Եւ լուեալ Բիւրեղ տի՛րէն Նիւնեաց՝ եկն ընդ առաջ արքայի և որար ծախս բազումն ի պատիւ արքայի, և էր նա կին գեղեցիկ և իմաստուն, մինչ զի հաճոյ թուեցաւ յաչս Թադաւորին: Եւ անցեալ գնաց արքայն Հերակլ և եմուտ յաշխարհն Պարսից, և էին ընդ նմա զօրք հեծելոցն բիւրք Ծ: Իբրեւ լուաւ արքայն Խոսրով, կազմեաց և նազօրս իւր և հլ ընդդէմ Հերակլայ ի պատերազմ: Եւ իբրեւ ճակատեցան միմեանց՝ պարտեցաւ Խոսրով և փախեաւ և եղեն հարուածք և կոտորումն զօրացն Պարսից: Եւ կալեալ զԽոսրով արքայ կապեաց երկաթի կապանք, և քնացեալ ի քաղաքն պաշարեաց զնա, և յաւուրս երիս առ զԹաւրէզ և քանդեաց զամուրս նորա: Եւ գտեալ զփրկական խաչն Գրիստոսի, և ժողովեալ ամենայն զօրացն երկրպագեցին նմա և Թադաւորն ինքն մատուցանէր խունկս և

օրհնէր զԱստուած և ուրախութեամբ մեծաւ տօն մեծ կատարեցին զայն օր: որ էր ի յունիս ամսոյի Ի: Եւ ապա եհար զամենայն աշխարհն Պարսից և յաւար էառ՝ և զբազումս վարեաց ի գերութիւն: և դարձեալ բանակեցան ի Զարեանդ գաւառի: Իսկ ապա յաղաչտնս անկեալ Խոսրով առ կայսր, և նա լուաւ աղաչանաց նորա և արձակեաց զնա ի շղթայից անտի, և դադարեաց ի տեղւոջն աւուրս Լ: Եւ շինեաց անդ եկեղեցի և կանգնեաց անդ զնշան խաչին, և գրեաց ի յարձանի զամենայն իրս յաղթութեան և զժամանակս թուականին, զի էր թուականն Հայոց ԿԲ: Եւ անդ բան տուեալ միմեանց արքայն Խոսրով և կայսրն Հերակլ՝ և եղին սահման զտեղին և կոչեցին զնա հրաման-սարակ: Եւ հրաման ետ արքայ Հերակլ զօրաց իւրոց և կուտեցին հող և արարին բլուր բարձր, և անդ արձակեաց զարքայն Խոսրով, այլ ոչ կացեալ ի բանի նորա՝ զոր դարձեալ կալու Հերակլ և սպան զԽոսրով և բարձաւ թագաւորութիւն Պարսից, Եւ Հերակլ դարձաւ ի Հայս՝ ունելով ընդ իւր զսուրբ խաչն, և եկեալ բանակեցաւ ի դաշտին Արտազու՝ մերձ ի քաղաքն Սանատրուկ Շաւարշան: Եւ դարձեալ եկն Բիւրեղ տիկինն Սիւնեաց առ արքայ և խնդութեամբ երկիրպագանէր սրբոյ խաչին՝ բերելով ընդ իւր ալերս արքային՝ առաւել քան զառաջինն, և պատարագ սրբոյ խաչին: Եւ ասէ ցնա արքայ՝ ով տիկին, դու բազում ծախիւք աշխատ եղեր, և արդ՝ խնդրեալ յինէն և արարից քեզ փոխարէն: Եւ տիկինն ասէ ցարքայ, ոչ ինչ պիտոյ է ինձ ի քէն. և ասէ արքայ, ո՞րչափ իցես դու քան զիս հարուստ, որ զաշխատութիւնս քո տարայց զանձամբ իմով, խնդրեալ յինէն գաւառ՝ քաղաք և կամ գանձս ոսկւոյ և արծաթոյ, ձիս և ջօրիս: Ասէ տիկինն, ոչ ինչ պիտոյ է ինձ արքայ, բայց զկեանս արքայի կամիմ՝ աջողեալ յԱստուծոյ. այլ թէ գտի շնորհս առաջի քո, ասացից՝ թէ ո՛ւմ նման է արքայ, և ծառայս արքայի, ասէ արքայն, ասա, ասէ տիկինն, նման ես դու արքայ՝ առն ճանապարհորդի, և ես նման եմ օթեան ասպնջակականի: որ առեալ ընդունիցի զեկեալն յուղւոյ, և զինչ և լինիցի պատրաստ է առաջի նորա, և յամենայն զօրութենէ իւրմէ՝ կերակրէ զայրն ուղեւոր, իսկ նա հանեալ ի մթերից իւրոց՝ տացէ ասպնջականին: Եւ արդ՝ տէր իմ արքայ, եթէ գտի շնորհս առաջի քո, ի բարեկաց քոց՝ զոր ունիսդ՝ տուր ինձ:

Յուրառու եկաց արքայն և ասաց, — ոչ կարեմ տալ՝ զոր խնդրեցեր յինէն: Եւ յարեալ տիկինն՝ յաղօթս եկաց առաջի սուրբ խաչին և երկիրեպագ արքայի և գնաց զճանապարհս իւր: Եւ ասէ արքայն յմեծամեծս իւր, այրի սիրտ իմ՝ յաղագս բարիտոհմ և հաւատարիմ կնոջն այնմիկ, քանզի բազում ծախտ արարեալ առաջի մեր, և դարձաւ գնաց որտում և ունայն: Եւ անդ էր Յոհան Մայրավանեցին, այր փիլիսոփայ՝ վարդապետ առաքի՛ի, զոր յոյժ սիրէր արքայ. ասէ Յոհան ցարքայ. տէր իմ արքայ, զիմորդ ոչ կարացեր տալ զհայցուածս նորա, ասէ արքայ, զիմորդ կարացից սուր հասուցանել ի կենսակիր փայտ խաչին. ասէ Յոհան ցարքայ, այսպէս արա՛, դիր սուր մերձ սուրբ խաչին և ասա ցկինն՝ զի արասցէ աղօթս. եթէ կամք լիցի սրբոյ խաչին՝ տացէ նմա մասն ձեռամբ սուրբ Հոգւոյն: Եւ հաճոյ թուեցաւ բանս առաջի արքայի. յղեաց և դարձոյց զկինն, որ եկեալ եկաց առաջի նորա: Ասէ ցնա արքայ, ով տիկին, մեծ հոգս եղեր դու ինձ, և արդ եկ դնեմք սուր ի պահարանի սրբոյ խաչին, և դու առեալ զեպիսկոպոսունս և զքահանայս և արասցուր աղօթս պաշտամամբ գիշերոյ. եթէ հաճոյ թուեսցի Տեառն Աստուծոյ տացէ քեզ մասն ըստ հաւատոց քոց: Եւ ուրախացեալ տիկինն երկիրեպագ արքայի: Եւ ի մտանել արև ուն, եկեալ կացին առաջի սրբոյ խաչին՝ թագաւորն և տիկինն՝ երկոտասան եպիսկոպոսօք և բազում քահանայիւք. նաև Յոհան Մայրագոմեցին և այլ վարդապետք ընդ նմո: Եւ բացեալ արքայ զօսկի պահարան սրբոյ խաչին և եղեալ ի նմա դանակ, և ինքն արքայ փակեաց և կնքեաց առաջի ամենեցուն. և հսկեցին զգիշերն ամինայն բազում պաղատանօք՝ սաղմոսիւք և օրհնութեամբ մինչև ցառաւօտն, եւ ի վաղիւն բացեալ արքայ զիւր կնքեալ փականսն և ահա տեսին մասունս երկու հատեալ ի սուրբ խաչափայտէն: և հիացեալ արքայ ընդ հաւատս կնոջն՝ ետ ի նա զմասունսն ի կենաց փայտէն: Եւ առեալ գնաց տիկինն՝ զսր շնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ՝ նշան սուրբ խաչին: Իբրև գնայր ընդ ճանապարհն՝ անցանել ընդ դաշտն Հացունեաց, յանկարծակի նստաւ ջորին յորում էր գանձ Աստուածային՝ մասն կենսատու խաչին, և այլ ոչ եղև զնա շարժել ի տեղւոջն և կացեալ տիկինն յաղօթս բազում արտասուօք և քահանայքն ընդ նմա և եպիսկոպոսունքն. և ասէր տիկինն, Տէր Յի-

սուս ողորման ինչ և մի զրկիւր զիս ի ցանկալի գանձուցս, զոր դու շնորհեցեր: Տէր, աղախնոյ քում, զոր կամիմ տանել ի քնակութիւն հարց իմաց: Եւ մինչ կային և պաղատէին, ահա եկն այր մի միայնակեաց, որ էր բնակեալ ի լեւրինն Հացունեաց, և ասէ ցոյ: Ինն, ո՞վ բարեպաշտուհի, հրամայեաց Տէր Աստուած բնակել սրբոյ նշանի խաչին յայսմ տեղւոջ: Եւ ասա լուեալ ամենեցուն ի պողատանացն՝ փառս տալին Աստուծոյ, Իսկ բարեպաշտ և աստուածասէր տի՛րին՝ շինեաց ի տեղւոջ վայելուչ վկայարան և եղանդ զխաչն տէրունական: Արար վանս միաբանութեան գնեաց զաւանն Հաղունեաց և զըռունդն աւանին ետ վանացն, և զօրն զայն, յորում նստաւ ջորին կամաւ սուրբ նշանին, մեծահանգ էս ասոյ կարգեցին և ամ յամէ զնոյն առնել զենմամբ խոյոց և զուարակաց ի պատիւ սուրբ նշանին:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Աթոռիս գրադարանի 1600—1700 թուականը գրած ձեռագիրներից միայն 268 ձեռագիրներ ունին յիշատակարան, մնացածներն առանց յիշատակարանի են: Աւելի բազմաթիւ են յիշատակարան ունեցող ձեռագիրներն սկսած 1610—1700. որովհետեւ այդ ժամանակամիջոցումն է ընկնում այն երկարատեւ խաղաղութիւնն, որ Պարսից և Օսմանեանց մէջ տեղի ունեցաւ, համաձայն դաշնագրութեան, եւ որովհետեւ այդ դարի վերջին երեք քառորդներում պատերազմներ չեն եղած Հայաստան երկրում. ուստի և այդ միջոցում գրած ձեռագիրների յիշատակարաններում շատ քիչ յիշատակութիւն է լինում արիւնահեղ պատերազմների և սոցա հետեւեալ եղող աւերածութեանց, աւարառութեանց ու ժողովրդական վնասների. այլ գանգատները դառն վիճակի վերայ աւելի են վատ և ագահ, կաշառակեր և անարգար Կառավարիչների վարմունքի դէմ, ըստ որում երկարատեւ խաղաղութեան ժամանակ երևանի խաներից, շատերը կեպեքիչ և ժողովրդեան յափշտակող անձինք են եղած: Իրանց բազմաթիւ պաշտօնատար և անպաշտօն շրջ-